

SVERIGE OCH DE NYA SVENSKARNA

AV OWE RONSTRÖM¹ 1989

Inledning

De primitiva, främmande och annorlunda är viktiga figurer i ett samhälle. Det visste redan Karl Marx, när han i sin anteckningsbok skrev: "Just as each century has its own nature, so it produces its own primitives".² Det är i jämförelsen med de "primitiva" och "främmande" som det egna kan tydliggöras; "deras" annorlundahet ger relief åt "vår" normalitet. I Sverige har invandrarna blivit framträdande i rollen som "främmande" under de senaste 25-30 åren. Men 'invandrare' är en ny social kategori. På mycket kort tid och i förvånansvärt fredligt samförstånd har 'invandrarna' "upptäckts" och givits en särskild beteckning. De har mejslats ut och fått gestalt genom tiotusentals föredrag, artiklar, böcker, radio- och TV program. De har blivit objekt för en ny stor byråkratisk sektor och frambringat en rad nya specialiserade yrkesgrupper. Hur gick allt detta till? Vilka var de sociala ingenjörer som uppfann och etablerade invandrarbegreppet? Med vilka medel och i vilka former skulpteras bilderna av invandrarna fram i text och bild? Hur sprids och omsätts denna nyupptäckta sociala kategori? Hur blir den socialt verkningsfull?

Länge har allt för mycket tagits för givet i svensk invandrarforskning. Sambandet mellan den starkt ökande invandringen och framväxten av invandrarbegreppet må vara aldrig så uppenbart, alldeles självklart är det dock inte. Varför skapades 'invandrarna' inte tidigare? Invandringen till Sverige ökade ju faktiskt nästan lika dramatiskt mellan 1942 och 1946 som vid slutet av 1960-talet. Varför fick vi ingen förändring av grundläggande begrepp och synsätt då? Vad var det som hände under efterkrigstiden som gjorde Invandrarsverige möjligt? Den mest radikala frågan är måste också ställas: varför blev det överhuvudtaget en förändring? Vi kunde ju faktiskt ha behållit och byggt vidare på en redan etablerad praxis.

En annan fråga handlar om ord: varför blev det just invandrare och inte minoritet, gästarbetare eller immigrant? Till och med emigrant hade ju faktiskt varit möjligt. Emigrant har i Sverige framför allt använts om svenska utvandrare till Amerika. Men åtminstone tidigare användes ordet också om en del personer som av politiska skäl invandrat till Sverige, t ex ryska adelsmän som flytt efter revolutionen och tyskar som lämnat Tyskland i samband med andra världskriget.³ Varför ville man överhuvudtaget ersätta det tidigare gängse 'utlänning'? Ord och verklighet är nära förbundna. Ord, tanke och handling samspelar i de komplexa processer som givit oss "Invandrar-Sverige" och "Det Mångkulturella Sverige". Med vilka klichéer, troper och retoriska former skapas

invandrarna som en social kategori? De genrer i vilka människor framträder som invandrare, hur skapas, sprids och används de? Inspirerad av strömningar i etnologisk och antropologisk forskning som kännetecknas av ett starkt intresse för språkbruk ska jag i den här artikeln diskutera framväxten av "Invandrar-Sverige", med tonvikt på begrepp, retoriska fraser och former.⁴

Stereotypier om de "främmande" och "annorlunda"

Många av de former som invandrare stöpts i har tidigare använts för att framställa helt andra kategorier eller grupper. Tydliga exempel ger vissa mycket spridda sägner och stereotypier om folk och folkgrupper:

Jag hörde på lärarrummet om en turkisk familj, som hade kommit till Sverige. De hade levt väldigt billigt i Turkiet, så de visste ingenting om våra moderna bekvämligheter. Jag vet inte hur de hade lärt sig svenska, men de ringde i alla fall till värden och klagade på att det aldrig kom någon och tömde avloppet på toaletten. Rummet i själva vardagsrummet /?/, där hade de en eldstad mitt på golvet för att koka sitt hemlands maträtter. Och för att få riktig hemlagad mat så hade de skaffat sig ett får, som de slaktade på balkongen. Det hade varit ett väldigt liv, när detta stackars får skulle avlivas (KU 6247:86f, efter Velure 1988)

Denna version av en sägen som berättas över hela Sverige innehåller flera av de vanligaste motiven som berättas om invandrare i moderna bostäder. De ringer för att få toaletten tömd, eldar i en eldstad på golvet i vardagsrummet och slaktar får på balkongen. Andra återkommande motiv är att de bryter upp parketten och odlar potatis eller gör en sandlåda åt barnen, gör hål i väggen mellan två lägenheter och delar på telefonen, badar bastu i köket, har en saltad gris i badkaret och att de har höns, får eller grisar inomhus eller på balkongen. Det är inte någon särskild grupp av invandrare som pekas ut i dessa sägner. Samma historia kan berättas om många olika grupper och inte sällan berättas de om "invandrare" eller "utlänningar" i allmänhet. Bakom döljs en enkel tudelning i "svenskar" och "icke-svenskar". "Icke-svenskarna" - invandrarna - förs ihop till en homogen kategori som framställs som naiva, obildade, ibland rent av dumma, och framför allt bundna vid sina gamla traditioner. Vad dessa sägner handlar om är "de primitivas" möte med välfärden, om de ociviliserade i det civiliserade samhället. Men, som Bengt af Klintberg visat i en rad studier, alla dessa sägner har berättats i Sverige också långt före 60-talets invandrarvåg. De som då fick spela rollen som "de primitiva" var framför allt samer, glesbygdsbor eller gamla bygdeoriginal. (af Klintberg 1988:174, 1990:79, Velure 1988:190)

Det finns också andra typer av sägner som överförts på invandrare. Från 1960-talet har det överallt i Sverige berättats om att man på pizzerior och kinesrestauranger kan bli

serverad kött från råttor, hundar och katter; att oxsvanssoppan kan visa sig innehålla hund- eller kattmat; att man efter att ha ätit pizza kan tvingas gå till tandläkaren för att avlägsna ett "kycklingben" som visar sig vara en råttand. Dessa sägner handlar framför allt om misstro mot annorlunda mat och det är inte svårt att förstå att de kommit att berättas om vissa typer av restauranger med "utländska specialiteter". Men före 1960-talet, när sådana restauranger ännu var sällsynta i Sverige, berättades de om charkuterifabriker, storbagerier och andra ställen där mat framställdes industriellt. Det främmande och annorlunda låg då inte i det utländska ursprunget utan i produktionssättet (af Klintberg 1988:178 1990:63ff).

Sägner om främmande människors märkliga beteenden i storstadslägenheter och vad som kan döljas i främmande mat är tydliga exempel på hur en ny företeelse kan stöpas i en redan existerande form och därmed också fås att överta många av de attribut som denna form utrustats med. Genom att överta rollen som "de främmande" eller "primitiva" i det svenska samhället har våra föreställningar om invandrarna lånat färg av hur vi uppfattat de tidigare innehavarna, bland dem allmogen, glesbygdsborna, samerna, bygdeoriginalen

Ytterligare ett exempel på hur gamla genrer kan få nytt liv genom att fyllas med nytt innehåll är en typ av tillställningar med folkmusik och folkdans som vi sammanfattande kan kalla "folkloreföreställningar". Över hela Sverige anordnas folkloreföreställningar i samband med "kulturfestivaler" och "invandrardagar", där "våra" invandrare visar upp sina dans och musiktraditioner inför en större allmänhet. Sådana folkloreföreställningar har kommit att bli en av invandrarskapets viktigaste framträdandeformer. Denna sceniska genre går tillbaka på de många folkdanslag som bildades överallt i Europa under 1800-talets sista decennier.⁵ Dessa första folkdanslag såg som sin uppgift att sprida intresse för folkets, dvs den inhemska allmogens dans- och musiktraditioner. Man arbetade med att finna former för iscensättandet av vad man uppfattade som ett nationellt fornav och den publik man främst vände sig till var det egna landets allt större urbana befolkning. Så blev folkdanslagens framträdanden först och främst en slags dramatiserade nationella självrepresentationer.

Emellertid började man under mellankrigstiden och framför allt under 1950-talet utnyttja folkloregenren också i syfte att presentera det egna folkets traditioner inför en publik av utlänningar. I Östeuropa bildades tusentals nya folkloreensembler och i dem omdefinierades 'folket' i enlighet med den rådande ideologin till hela "det arbetande folket", eller helt enkelt "hela befolkningen". Därigenom förstärktes genrens koppling till nationen. Men genom att riktas inte bara till den egna befolkningen utan också till en växande publik utomlands, blev folkloreensemblernas föreställningarna samtidigt i allt

högre grad en internationell genre. Många folklöreensembler kom nu snabbt att bli en slags kulturambassadörer i nationens tjänst.

Denna nya typ av folklöreframträdanden, som från Östeuropa spritts över hela världen, är idag en rikt utvecklad scenisk konstform. När invandrare i Sverige tar denna genre i bruk och uppträder med folkdans och folkmusik påverkas svenskarnas föreställningar och bilder av dem av genrens form och konventionella uttryck. Invandrarna kommer därigenom att stå som representanter för en ålderdomlig allmoge, ett folk, men också för en fana, ett land och en nation. För vissa invandrargrupper är detta kanske just den önskade effekten. Men för de allt fler "invandrare i andra generationen", som är födda och uppväxta i Sverige, kan det vara nog så problematiskt att bli betraktad som representant för ett främmande lands allmoge, ett land man kanske inte känner annat än genom sina föräldrar. (Ronström 1990, 1991, 1992)

Invandrisering

En annan process som är viktig att iaktta i sammanhanget är vad jag ska kalla invandrisering. När väl begreppet invandrare myntats och fått en tillräcklig spridning, kommer det att stå för mycket mer än som från början varit avsett. Vi har ju inte bara fått en invandrarlagstiftning och en invandrarbyråkrati, utan också invandrarpsykologer, invandarmusik, invandarmat, invandarspråk, invandrarkultur, etc. Genom att på detta sätt kopplas till alla möjliga fenomen har invandrarbegreppet blivit allt större och samtidigt allt mindre precist. Samtidigt har också dess användbarhet och verkningsgrad som meningsgivare i social interaktion ökat betydligt.

Ett konkret exempel på en sådan invandrisering är sångaren Hans Caldaras. Han är svensk och zigenare, född i Sverige och med "rötter" i den svenska myllan. När Invandrar-Sverige växte fram förändrades hans arbetsmarknad i grunden. Nu ville arrangörer allt oftare att han skulle sjunga zigeniska sånger och berätta om zigenarnas kultur på invandrarkulturdagar, som en bland andra invandrare. Hans Caldaras blev med all rätt bestört över den kanske välmenta, men i hans ögon okunniga och nedsättande behandling ha i sådana sammanhang utsattes för. Ironiskt nog är det troligt att han och andra zigenare skulle ha mycket att vinna, politiskt och ekonomiskt, på att acceptera invandrarstämpeln.

Också grupper kan bli "invandriserade". En intressant uppgift vore att följa hur synen på t ex ester, judar, finnar, italienare förändrats de senaste 20 åren. Hur påverkades de och andra grupper som redan före 1960-talet etablerat sig i Sverige av att föras ihop med nytillkomna greker, jugoslaver och turkar och behandlas av samma byråkratiska

apparater? Ett särskilt intressant fall är samerna. I vilken mån har också de blivit invandriserade? Här finns paralleller till andra sociala kategorier som framställs och låter sig framställas som speciella i ett eller annat avseende, t ex döva, pensionärer och ungdomar. Precis som invandrarna har de ju fått "en egen kultur", med sina speciella musik- och dansgrupper, sina samlingställen och ibland till och med ett slags hemspråk.

Invandrisering är en kraftfull process som fått verkningar på allt fler områden och i de mest skilda sammanhang. Invandriseringen har också utsträckts framåt i tiden, till invandrarnas barn. De har förts samman under beteckningar som "andra generationens invandrare", "invandrarbarn".⁶ Också historien har kommit att invandriseras. Sedan slutet av 1970-talet har det moderna invandrarbegreppet i ett snabbt växande antal studier projicerats på finnar, valloner, holländare, tyskar, italienare, judar och andra som av ett eller annat skäl bosatt sig i Sverige redan för hundratals år sedan⁷. Ett tydligt talande exempel kommer från Bibelkommissionen i Uppsala som arbetar med en nyöversättning av Gamla testamentet. I tredje Moseboken, kapitel 17, verserna 8, 13 och 15, förekommer frasen "Och om någon av Israels barn eller av främlingar som bo ibland dem..." I nyöversättningen har man i kommissionen velat ersätta det ålderdomligt klingande främlingar med det modernare 'invandrare'.

Folk och arbetare; uppfinnandet av nya sociala kategorier

Hur ska man då kunna beskriva och förklara uppkomsten och den snabba spridningen av invandrarbegreppet? Ett sätt är att ta hjälp av tidigare etnologisk forskning om framväxten av nya sociala kategorier, hur de uppfinns, sprids och omsätts i vardaglig praxis. 'Folk' och 'arbetare' är två näraliggande exempel som lämpar sig väl att tänka kring 'invandrare' med.

Folk är ett gammalt ord som kom i ropet under flera perioder under 1700-talet. I Rousseaus filosofi spelade det en viktig roll. Med stöd av bl a Rousseaus tankar, utformade tyska intellektuella under 1700-talets sista decennier 'folk' till att bli ett av vår tids viktigaste begrepp.

Vi känner idag ganska väl till de ekonomiska, politiska och sociala omständigheter som ledde fram till "upptäckten" av folket och till intresset för folkets liv, seder och bruk.⁸ Kolonisationen av länderna på andra sidan haven hade gjort de styrande klasserna i Europa allt mer uppmärksamma på mångfalden av sedvänjor och trosövertygelser i världen. Fascinerade började vetenskapsmän undersöka alla dessa främmande människor. Deras olikhet blev ett problem som krävde en ny typ av studier med en ny och speciell terminologi.⁹ Mot slutet av 1700-talet växte intresset för de främmande

också inom den egna befolkningen. Den engelske historikern Peter Burke skriver i sin bok Folklig kultur i Europa 1600-1800:

"Från studiet av seder och bruk på Tahiti eller bland irokeserna var det för de franska intellektuella bara ett steg till studiet av deras egna bönder, som knappast var dem mindre avlägsna (trodde de) i trosuppfattningar och livsstil" (Burke 1983:29).

Politiker, filosofer, samhällsdebattörer, forskare hjälptes åt att mejsla fram folket som en ny social kategori och ge den ett konkret innehåll. "De främmande" som man tidigare funnit på Tahiti, i Afrika eller Amerika, fann man nu på hemmaplan och i beskrivningarna av dem kunde man ta en redan utbildad genre till hjälp. Man kunde stöpa folket i samma slags form som man tidigare använt för "vildarna" i kolonierna.

'Folket' blev snabbt ett effektivt vapen för borgerliga intellektuella att använda i strid, framför allt riktat mot kungahuset och högadeln (jfr Elias 1982). Folkdiktning, folkförtryckare, folkmakt, folkmusik, folksaga och andra liknande sammansättningar spreds oerhört snabbt i Europa: I Sverige lanserades de nya orden av bl a Tomas Thorild och särskilt flitig uppfinnare av "folk-ord" var skalden Per Daniel Amadeus Atterbom (Rehnberg 1976). Om än folk-begreppet till viktiga delar modellerades på "primitiva vildar" i främmande världsdelar, så var det ändå Nordvästeuropas bönder och allmoge som utgjorde dess centrum. Emellertid användes det också som synonym för medborgare, befolkning, dvs hela nationen. Mångtydigheten och den breda användningen gjorde begreppet vagt, men samtidigt oerhört verkningsfullt. Skapandet och lanserandet av begreppet folk var långtifrån bara en lek eller ett spel i ordens värld. Det fick långtgående konsekvenser för den nationsbildning som då pågick och för politiskt, ekonomiskt och socialt liv i alla världens länder sedan dess.

Under 1800-talet framträder arbetarklassen som ny maktfaktor i Sverige och hela Västeuropa. Arbetarna kom i allt högre grad att framstå som 'de främmande' och de annorlunda, som en motbild till den härskande klassens ideal. De var fattiga, obildade, smutsiga och dessutom utan böndernas värdefulla ålderdomliga traditioner. Av konstnärer och kulturpersonligheter som Anders Zorn, Hugo Alfvén, Artur Hazelius och Karl-Erik Forsslund (för att bara nämna några av de mest kända) gestaltades kampen mot det moderna livets kulturella förflackning symboliskt som en kamp mellan fiolen och dragspelet. Så här skrev A.G Rosenberg 1875, i förordet till sin samling av polskor, visor och danslekar:

Om ett hederspris hade varit utfäst åt den, som lyckades uppfinna det säkraste medlet, varigenom all folksång och all folkmusik kunde snarast och i grund

tillintetgöras, så skulle ingen varit närmare berättigad till detta pris än uppfinnaren av s.k. dragspel eller handklaver. För 50 år sedan kunde varje socken i Sverige vanligen räkna flera violinspelare, vilka om de ock ej vore det i egentlig mening ofta hade aktningsvärda talanger, någon gång närmande sig virtuositet. Nu däremot händer det ytterst sällan, att någon yngling inom allmogeklassen anser det löna mödan offra tid på violinspelning, emedan det faller sig lättare att bli virtuos på handklaver eller dragharmonika."

Bland 'folkets' tillskyndare och beundrare i borgarklassen fick fiolen fick stå för allt det goda som förknippades med "det gamla bondesamhället" och dragspelet, arbetarnas instrument framför andra, blev sinnebilden för det låga, det okultiverade.

I Jonas Frykmans och Orvar Löfgrens bok Den kultiverade människan (1979), en studie av den oscariska tiden i Sverige, är just detta ett viktigt tema: hur "den kultiverade människan" framträder som idealbild genom kontraster med arbetarna. Genom att frambringa vad vi idag skulle kalla en "arbetarproblematik", och skapa fattigvård, sjukstugor, utbildning för arbetare etc, ville man försöka komma till rätta med de nya och växande samhällsproblemen, utan att för den skull behöva rubba den bestående ordningen.

Hur detta kunde gå till beskriver etnologen Mats Lindqvist i en studie av Rudolf Fredrik Bergs arbete som chef för det nybildade Skånska cementaktiebolagets anläggningar i Lomma och Limhamn. Lomma var ett nybyggarsamhälle, befolkat av fattiga och jordlösa från den omgivande landsbygden. När Berg kom dit 1873 som nybliven disponent såg han ett samhälle i kaos och förfall:

Arbetarna var i Bergs ögon som en hop föräldralösa barn som hade lämnats vind för våg utan vederbörlig tillsyn och ledning. Vad de så uppenbart saknade, var en *far*.

Disponent Berg såg sig kallad att bli den far arbetarna behövde. Han bekämpade superiet, byggde ett församlingshus, ordnade med fri läkarvård och medicin, liv- och olycksfallsförsäkringar, lån till egna hem, understöd, kaffefester, föredrag om nationalekonomins grunder och mycket annat. Hans vision var ett patriarkaliskt samhälle där alla visste sin plats, där arbetsfrid och välmåga rådde. Vägen dit gick genom att skapa institutioner som kunde bidra till att uppfostra arbetarna, kultivera dem. (Lindqvist 1991)

Disponent Berg var en föregångsman, en visionär. Det skulle dröja ännu många år innan tiden var mogen för folkhem och allmän välfärdspolitik. Han motarbetades av kapitalisterna, som så snabbt som möjligt ville ha ut så mycket vinst som möjligt och

på vägen spendera så lite som möjligt på arbetarna. Han motarbetades av sina egna arbetare, som inte delade hans tro på det patriarkaliska samhällets alla fördelar. Genom att skapa sina egna organisationer blev arbetarna till slut mäktiga nog att själva börja aspirera på makten. I sin avhandling Arbetarkultur och kultiverade arbetare diskuterar Stefan Bohman det klassiska problem som de ledande företrädarna för arbetarorganisationerna ställdes inför. Hur skulle man förhålla sig till det etablerade samhällets kulturella former? Genom att studera framförallt inställningen till musik vill Bohman visa att "studenterna" inom den svenska arbetarrörelsen, med bl.a Fredrik Sterky och Hjalmar Branting i spetsen, självklart strävade efter att överta och utveckla den bokliga bildning, musik, teater, konst som tidigare varit förbehållen borgarklassen. En "proletär" riktning, företrädd av bl a August Palm, Axel Danielsson och Karl Kilbom, menade att man borde lita till den egna klassens uttrycksformer och istället skapa en genuin arbetarkultur. Den tes som Bohman driver är att det var omöjligt för arbetarna som framträngande klass i Sverige att tillvälla sig makten över de borgerliga samhällsinstitutionerna utan att samtidigt överta delar av deras innehåll (Bohman 1985).

Låt oss i tanken pröva att byta ut 1700-talet mot 1900-talet, folket mot invandrarna, tyska och franska intellektuella mot svenska. Vilka paralleller finns? Vad kan vi lära oss om hur ett begrepp växer fram och blir socialt verkningsfullt av en sådan jämförelse? Hur och från vilka övertog invandrarna rollen som "främmande" i samhället? Modellerades invandrarna fram ur en redan existerande form? Med vilka klichéer och konventioner, med vilken retorik etablerades det nya språkbruket om invandrare?

Vi känner ganska väl de processer varigenom arbetarklassen framträdde i Sverige, hur begreppet arbetare skulpterades fram och användes som hot för vissa och som förenande symbol för andra. Vilka är parallellerna till framväxten av invandrarna? Det gäller frågan om assimilering och möjligheten att etablera egna kulturformer och institutioner. Svenska för invandrare, hemspråksundervisning och annan utbildning som erbjuds eller tvingas på invandrare, i vilken mån är de led i samma slags uppfostrings- och kultiveringsstrategier som skapades för att underlätta arbetarnas anpassning till det bestående samhället? När staten började ge arbetarklassens egna institutioner ekonomiskt och organisatoriskt stöd så var det i högsta grad villkorligt. Endast sådana föreningar som verkade för mål som inte stod i strid med de styrandes intressen kunde komma ifråga. På liknande sätt är samhällets stöd till invandrarernas institutioner underställt bestämda villkor. Så har t ex religiösa organisationer små möjligheter att få bidrag. I vilken mån är det utslag av samma slags politiska styrmekanismer? Jämförelsen med framväxten av 'arbetarna' som social kategori berör också frågan invandrare som ett begrepp att hota eller identifiera sig med. För vilka är Invandrar-

Sverige något skrämmande, hotande? För vilka är "Det mångkulturella samhället" ett mål att sträva efter?

Invandrare

I det perspektiv jag skisserat här ovan ses begrepp som 'folk' 'arbetare' och 'invandrare' inte som givna, "naturliga" kategorier, utan som sociala konstruktioner som skapats, spritts och använts i ett bestämt historiskt sammanhang, av vissa bestämda grupper av människor, för vissa bestämda syften. Låt oss nu med sådana utgångspunkter granska invandrabegreppet närmare. Vad står det för? När och varför uppstod det? Vilka var uppfinnarna och distributörerna? ¹⁰

Först och främst: Invandrare är blott den ena sidan av saken. Från en utkikspunkt vandrar man in, från en annan ut. I båda fallen införstås en enkelriktad, avslutad rörelse över en gräns. Invandrarnas liv framstår redan därigenom som bestående av två distinkt avgränsade delar, å ena sidan bakgrunden, hemlandet, å den andra det nya landet, anpassningen. Sådantillvida stämmer beteckningen dåligt med verkligheten. Snarare än att flytta en gång för alla fortsätter ju en mycket stor del av alla migranter att kommunicera tätt med hemlandet, genom oupphörliga säsongsvisa flyttningar. Deras liv domineras av erfarenheterna av att befinna sig i ett tillstånd av migrationism, en "tillfällighetens permanens". ¹¹

Invandrare är en social kategori som har det gemensamt att de lämnat ett land för att bosätta sig i ett annat. ¹² Hur skiljer de sig från andra flyttare och gränsöverskridare? En första indelning är mellan "tillfälliga gäster" och "tillsvidare bofasta" (Reinans 1981:52f). Turister, gäststuderande, artister, affärsrepresentanter, personer med korttids uppehålls- och arbetstillstånd är tillfälliga gäster som finns i de flesta länder. ¹³ Återvändandet finns inskrivet i deras status, de är utlänningar. Invandrare i ordets bredaste betydelse är de "tillsvidare bofasta". Det avgörande kriteriet är den förväntade längden för vistelsen i invandringslandet. ¹⁴ I officiellt språkbruk avser invandrare utländska medborgare, utrikes födda och deras barn, som avsett att stanna i Sverige minst ett år och som fått uppehålls- och arbetstillstånd och därmed kyrkobokförts som bosatta i landet. ¹⁵ Det är alltså den förmodade avsikten och förväntade längden för vistelsen som ytterst definierar invandrskapet och som antas medföra en speciell status och vissa förutsättningar för hur livet i det nya landet kommer att gestalta sig.

Men alla "tillsvidare bofasta" ses trots allt inte som invandrare, tex adoptivbarn och personer som gifter sig med en svensk och därför bosätter sig i Sverige. Det är numera vanligt att skilja också mellan flyktingar och invandrare. I det allmänna språkbruket

dras ofta en gräns mellan de stora grupper av människor som kommit hit som en följd av djupgående politiska, ekonomiska och sociala förändringar och de enskilda individer som skulle kunna tänkas ha kommit ändå (Reinans 1981:53f).

En annan viktig gräns har att göra med graden av uppfattad språklig och kulturell distans. Inflyttade nordbor räknas mera sällan som invandrare (finnar dock oftare än norrmän och danskar).¹⁶ Däremot har t ex turkar och iranier vanligen små möjligheter att undgå att bli betraktade som invandrare. Klassgränser är ofta underförstådda: välutbildade personer ur de högre klasserna kategoriseras mer sällan som invandrare än fattiga arbetare och bönder. Som Sven Reinans påpekat torde det vara tämligen meningslöst att betrakta förre statsministern Olof Palme som "invandrare", även om han genom sin lettiska mor i svensk statistik faktiskt räknas som "andra generationens invandrare (Reinans 1981:69).

I praktiken döljs alltså i beteckningen invandrare en hel rad samtidiga kategoriseringar, med utgångspunkt i helt andra förhållanden än migration. Uppfattade skillnader i utseende, språk, klass, kultur förs ihop under en rubrik och invandrare blir ett effektivt instrument för urskiljande och avskiljande av många slags olikheter, som kan användas neutralt, negativt eller positivt, alltefter situation och behov.¹⁷

I myndighetsutövarnas språkbruk är invandrarbegreppet någorlunda klart avgränsat. I vardagsspråket är gränserna desto vagare. Men även om det inte tycks gå att definiera så går det ändå att peka ut ett ungefärligt centrum och där återfinner vi ett kollektiv av fattiga och utbildade sydeuropeiska arbetare och bönder med deras familjer som kom hit mellan mitten på 60-talet och mitten på 70-talet.¹⁸

Invandrarbegreppets uppkomst

I Sverige drogs tidigare en viktig gräns i myndighetsutövning mellan svenska medborgare och utlänningar. Från de första passlagarnas införande 1917 och den första utlänningslagen 1927 fördes en relativt restriktiv invandrings- och utlänningspolitik, med hänvisning till rashygien, brist på arbete, bostäder och livsmedel, men också som följd av andra länders hårdare restriktioner (SOU 1982:49,ss 41ff). I andra världskrigets slutskede ökade invandringen dramatiskt. 1944 tog drygt 20.000 personer sin tillflykt till Sverige och det var dubbelt så många som den tidigare toppnoteringen från 1920. För att kontrollera och övervaka det snabbt växande antalet utlänningar i Sverige inrättades 1944 Statens Utlänningskommission, ett kristidsorgan som skulle avskaffas när normalare tider återvänt (Öberg 1981:14).

Antalet utlänningar fortsatte emellertid att öka snabbt. Under åren närmast efter kriget kom över 30.000 och under hela 1950-talet mellan 20.000 och 30.000 årligen. Utlänningskommissionens sätt att bedriva den föreskrivna "vandelsprövningen" av utlänningarna utsattes återkommande för stark kritik och i början av 1960-talet tillsattes flera utredningar i syfte upprätta en permanent utlänningsmyndighet (Hammar 1966:29f).

Högkonjunkturen och industrins stora behov av arbetskraft under rekordåren i mitten av 1960-talet tvingade fram en snabb och radikal omläggning av myndigheternas syn på immigration. Dåvarande inrikesministern Rune Johansson uppdrog åt den ny tillsatta upplysningsberedningen att omarbete ett utkast till informationsskrift "för den utländska arbetskraften" som kritiserats hårt i remissbehandlingen. Resultatet blev Ny i Sverige. Handbok för myndigheter och enskilda om utlänningars rättigheter och skyldigheter. Denna skrift publicerades 1965 och var den första i sitt slag i Sverige. I titeln står 'utlänning' som självklar beteckning för icke-svenskar. Men i texten förekommer parallellt ordet "invandrare":

Vårt sätt att leva ska vi inte söka tvinga på utlänningarna och heller inte ta ifrån dem deras eget. Anpassningen blir lättare om invandrarna kan förbli sina traditioner trogna (cit. i Öberg 1981:15)

Det var nu, vid mitten av 1960-talet, som ordet invandrare började lanseras. En av nyckelfigurerna i utvecklandet av det nya språkbruket var Kjell Öberg. Han hade nyligen återvänt till Sverige efter en tids tjänstgöring i USA och med sig hem hade han nya amerikanska synsätt. Han skriver i en artikel i antologin "Invandringen och framtiden":

När vi som tillhörde arbetsgruppen /för invandrarfrågor/ och dess sekretariat försökte karaktärisera vad vi höll på med fann vi inte något bättre uttryck än "Vi famlar oss fram". Vi hade ju först upptäckt att invandrarna - som vi började kalla dem i stället för "utlänningarna" eller "den importerade arbetskraften" som det annars hette på den tiden var i det närmaste totalt okunniga om det land där de bodde och arbetade (Öberg 1981:16, min understryk.)

En annan av nyckelfigurerna var David Schwarz.¹⁹ Med en artikel i Dagens Nyheter, som fick rubriken "Utlänningsproblemet i Sverige" (21/10 1964) inledde han en serie tidningsdebatter om utlänningar och assimilation, en offentlig diskussion som kom att pågå under många år. Artiklarnas titlar och innehåll ger en vink om språkbrukets förändring under dessa år. Av 13 artiklar publicerade i DN 1964 har 11 'utlänning' i rubriken, en artikel 'minoritet', ingen 'invandrare'. I texterna förekommer 'utlänning', 'utlänningsfientlighet', 'utlänningspolitik' etc, parallellt med 'invandrare', 'de invandrade',

'invandring' etc. Först från och med året 1966 förekommer ordet 'invandrare' också i rubrikerna, i samband med att debatten tog en ny inriktning (Schwarz 1971:62ff,111ff).²⁰

Från den första offentliga tidningsdebatten 1964 och den första skriften producerad i statsbyråkratin 1965 fick invandrarbegreppet en snabb spridning. Det tycks i huvudsak ha förts fram av personer i och kring den statliga byråkratin.²¹ Det fanns flera anledningar till att vilja införa en ny beteckning. Ett viktigt syfte var att påverka den allmänna opinionen att uppfatta immigranter mer positivt (Hammar & Reinans 1985:22). 'Utlänning' hade med tiden fått en besvärande nedsättande betoning. Ett annat syfte var att bringa den gällande utlänningslagstiftningen i närmare överensstämmelse med den immigrationspolitik som nu faktiskt fördes (Hammar 1966:11). Det uppstod helt enkelt ett behov av att ur den snabbt växande kategorin utlänningar kunna skilja mer tillfälliga gäster från tillsvidare bosatta. Detta är ett exempel på det allmänna samband mellan språkbruksförändring och politisk förändring som Tomas Hammar pekat på i sin studie om invandringspolitik i sex europeiska länder (1985). En viktig förutsättning för att överhuvudtaget kunna diskutera en begreppsförändring fanns i de svenska befolkningsregistren. Ur dem kunde man hämta uppgifter om ursprungsland och inflyttningstid även för naturaliserade svenska medborgare.

Som bekräftelse på att beteckningen 'invandrare' vann hemortsrätt i svenskt officiellt språkbruk tillsattes 1968 Invandrarutredningen och 1969 ersattes Statens utlänningskommission av Statens invandrarverk. Dess förste chef blev Kjell Öberg, densamme som genom sin position som chef för Arbetsgruppen för invandrargruppen medverkat till lanseringen av begreppet.

Men varför just invandrare? En anledning är förstås att ordet invandrare funnits i svenskan sedan länge. Det hade vid den här tiden aktualiserats och fått en inte oviktig semantisk laddning genom Vilhelm Mobergs författarskap. Boken "Invandrarna" publicerades 1952 men kom i nya stora upplagor varje år 1960-1965. Fram till 1973 hade de fyra romanerna om Karl-Oskar och Kristina sålts i hela två miljoner exemplar (Svenskt biografiskt lexikon, 1985-1987, del XXV).

Ett intressant exempel på hur ordet invandrare kunde användas för att beteckna svenska flyttare är "222 Stockholmspojkar", Gustav Jonssons och Anna-Lisa Kälvestens klassiska socialpsykiatriska undersökning publicerad 1964. "Stockholmspojken familj är immigrant i stan" lyder en rubrik (s. 299) och i avsnittet som följer står: "Det som först faller i ögonen är att så många föräldrar är invandrare i storstaden. Inflyttningen har skett från landsbygden eller från industriorter...". I ett senare avsnitt (s 385) används

först "de inflyttade", men därefter "de invandrade", "invandrarna". Här betecknar ordet närmast aktörerna i en generell urbaniseringsprocess.

En annan anledning är att ordet kunde uppfattas som "vänligt" genom förstavelsen in, och att det redan därigenom kunde ställas i motsättning till det ut-länning man ville ersätta. Viktigt är säkerligen också att ordet kan användas både om individer och om grupper (i motsats till tex 'minoritet'). Häri ligger en överensstämmelse med den svenska invandringspolitiken, som ju i princip endast tillåter utländska arbetare och deras familjer att flytta hit som individer, även om de anländer i grupp.²²

Ett annat förslag till ersättning av utlänning var minoritet. Det verkar ha utgått från personer med anknytning till äldre och relativt välorganiserade inflyttade grupper (fr a estniska, finska och judiska) och dess främste talesman var David Schwarz. För Schwarz gällde den viktiga frågan rätten till egna kulturinstitutioner, framförallt egna skolor, för i Sverige bofasta icke-svenskar. Han ville avslöja och bekämpa den assimileringspolitik som han menade att svenska myndigheter och politiker förde. Det gällde att få till stånd en debatt om de strukturella villkoren för en långsiktig överlevnad av den icke-svenska befolkningen i Sverige. Begreppet minoritet var måhända besvärligt att definiera, men det var förknippat med en särskild legal och kulturell status och genom att använda det kunde Schwarz hänvisa till ett allmänt rättsmedvetande och till internationella konventioner om minoriteters rättigheter. Antologin "Svenska minoriteter" som David Schwarz redigerade och gav ut 1966, blev den första i sitt slag i Sverige.²³

Från mitten av 1960-talet används de båda orden minoritet och invandrare parallellt, ofta bredvid uttrycken "de invandrade", "den utländska befolkningen" etc. Det är tydligt att 'utlänning' dominerar när medborgarrättsliga frågor diskuteras, liksom att 'invandrare' dominerar i allmänna resonerande eller beskrivande avsnitt. Boken "Svenska minoriteter" ger många exempel på hur minoritet ersätter invandrare när tonen blir polemisk, eller när en politiskt kontroversiell ståndpunkt ska behandlas.

I inledning till boken skiljer Schwarz mellan minoriteter (finska, judiska, zigenka, samiska och estniska grupper) och invandrare (nyligen anlända utländska arbetare) men längre fram behandlas även nyinflyttade turkar, greker och jugoslaver under rubriken minoriteter. I Identitet och minoritet (redigerad och utgiven av David Schwarz 1971) skriver en annan av nyckelfigurena, Sven Reinans:

Det har blivit populärt att kalla grupper eller kategorier av människor för "minoriteter". (...) Att skilja mellan autoktona och invandrade minoriter kan sägas

vara politiskt irrelevant i Sverige. Ett bevis på detta är att de flesta motionerna i riksdagen i minoritetsfrågor har gällt invandrare. På samma sätt avsåg LO:s skrivelse till regeringen 1967 - där långt gående krav på positivt minoritetsskydd framfördes - framförallt invandrade grupper (Reinans 1971:9,13)

Om det nu fanns olika centra som drev olika frågor, med olika utgångspunkter och mål, och därför också lanserade sina egna beteckningar, så verkar det som om man på 1970-talet närmade sig varann och sammanfört de båda förslagen till ett uttryck. På 1960-talet använder Schwarz med förkärlek minoritet, på 1970-talet sammansättningen "invandrare och minoriteter". 1968 års proposition gällde "riktlinjer för invandringspolitiken, men 1975 års proposition gällde "riktlinjer för invandrar- och minoritetspolitiken". I slutbetänkandet från "Invandrapolitiska kommittén", som fick namnet "Invandrar- och minoritetspolitiken (SOU 1984:58) heter det i sammanfattningen:

Att analysera minoritetsbegreppet med hänsyn till den aktuella situationen i Sverige var ett av kommitténs uppdrag enligt direktiven. Kommittén konstaterar att invandrarna i Sverige består av människor som har flyttat hit under de senaste 40-50 åren. Även om många grupper har byggt upp egna infrastrukturer är det uppenbart att de inte kan anses vara språkliga eller nationella minoriteter enligt internationellt synsätt.

Kommittén har med sin referensgrupp, bestående av representanter för 18 invandrarorganisationer, särskilt ingående diskuterat frågan om man skall göra någon åtskillnad mellan invandrapolitik och minoritetspolitik. Kommitténs slutsats är att någon uppdelning i invandrar- och minoritetspolitik inte bör göras, utan att begreppet också i fortsättningen ska uppfattas som en enhet, invandrar- och minoritetspolitik, som är sammansatt av olika delar. Dessa delar kan i skilda sammanhang behöva betonas, men det ligger ingen fördel i att skilja dem åt vare sig med tidsgränser eller annan generell gränsdragning (SOU 1984:58,s.21).

Idag har 'minoritet' i stort sett uttrangerats, med undantag av diskussioner om språk, där "minoritetsspråk" är ett väletablerat uttryck, vid sidan av "hemspråk" och "invandrarpråk".

Professionella debattörer, politiker och byråkrater är viktiga källor till förändringar av språkbruket. En annan viktig källa är forskare. Från statsvetaren och migrationsforskaren Tomas Hammar kommer beteckningen 'invandringsforskning', vilket också avsett uttrycket 'invandringspolitik'. Tomas Hammars tanke med att benämna den institution han förestår 'Centrum för invandringsforskning', var att betona att det här handlade om att studera internationell migration ur ett större - och underförstått överordnat perspektiv. Emellertid har denna nyansering knappast vunnit någon större spridning. En anledning är säkert att det inte finns många sammanhang

(utöver forskning och politiska principdiskussioner) där skillnaden kan tänkas vara relevant. En annan och troligen viktigare har att göra med att "invandrings-" refererar till generella processer, medan "invandrar-" refererar till personer.²⁴ Det är också möjligt att koppla det faktum att det blev Invandrarverket och inte "Invandringsverket" (som ur språklig synvinkel kan försvaras) till folkhemmets starka betoning på psykologiserande tolkningsmodeller och praktiska åtgärder för att lösa individers problem. Här finns faktiskt en principiell överensstämmelse mellan språkbruk och praxis. Sedan länge har det hos de svenska myndigheterna funnits en ovilja mot att behandla invandrarna som kollektiv. Svensk lagstiftning tillät utländska arbetare och deras familjer att flytta hit som individer så länge de inte motverkade landets intressen (Hammar 1985:18f).

Socialantropologen Fredrik Barth har bidragit till att etablera ännu ett i sammanhanget viktigt uttryck, främst genom introduktionen till boken Ethnic groups and boundaries (1969).²⁵ Etnisk grupp, etnicitet och många andra ord på 'etnisk-' har sedan dess fått vid spridning i forskning och samhällsdebatt. Under åren som gått har begreppet passerat genom flera stadier. Det infördes som ersättning för det alltför belastade begreppet 'ras' och denna förändring av språkbruket kan sättas i samband med en grundläggande omsvängning bland kulturforskare från betonande av yttre, "objektiva fakta" till ett mer psykologiskt och kognitivt perspektiv (jfr Bacal 1988:11f, Arnstberg 1984:110).²⁶ Men det nya begreppet fick ändå ärva en del av innebörden i rasbegreppet och har helt visst ofta använts som liktydigt med biologiskt eller kulturellt ärvda egenskaper hos vissa särpräglade grupper av människor. Kanske är en anledning till att 'etnisk' också etablerats långt utanför de akademiska cirkelarna att 'invandrare' i många sammanhang fått en nedsättande laddning under det senaste decenniet. Man kan fråga sig om det inte är dags för ännu ett terminologibyte, av precis samma skäl som när 'invandrare' en gång infördes. Kanske är rent av 'utlänning' nu tillräcklig avmagnetiserat för att åter kunna tas i bruk i stor skala?

I ett avseende har vi dock redan fått ett nytt främlingsbegrepp, i ordet 'flykting'. Det finns idag knappast längre någon 'invandrarproblematik' i den offentliga debatten, men det finns en 'flyktingproblematik'. "Invandrarbyråer blir nu 'flyktingbyråer', invandrarkonsulenter blir flyktingkonsulenter, etc. En intressant fråga är huruvida man här kan skönja någon invandriseringsprocess som den jag tidigare pekat på. Flyktingar från Chile och Argentina blev när de kom på 1970-talet på många sätt betraktade och behandlade som invandrare. Nu, när så många av dem faktiskt bestämt sig för att stanna i Sverige "som invandrare", blir de då återigen behandlade som flyktingar?

En "invandrarlitteratur" växer fram: invandrarforskningens språkbruk.

Invandrarforskningen i Sverige sattes igång vid mitten av 1960-talet.²⁷ Bakgrunden var den starkt ökande arbetskraftsinvandringen från framför allt Jugoslavien.

Myndigheterna började uppfatta de allt fler invandrarna som ett problem och ett hot mot en stabil samhällsutveckling och lugn arbetsmarknad (Widgren 1980). Man ville försöka hejda invandringen och bemästra den nya invandrarproblematiken. Principer och riktlinjer för en uttalad invandrapolitik formulerades för första gången 1968, i den av riksdagen enhälligt antagna propositionen 1968:142, som i sin tur byggde på Utlänningsutredningens betänkande "Invandringen" (SOU 1967:18). Samma år tillsattes också Invandrarutredningen och den blev en viktig initiativtagare till och beställare av forskning (Hamberg & Hammar 1983:7).

De första studierna initierades och beställdes av statsbyråkratin. Man behövde kunskaper om invandrarna för att kunna inlemma dem i folkhemmet och Välfärdssverige. Myndigheterna strävade medvetet efter att styra invandrarforskningen genom anslagstilldelning och prioritering av vissa områden. Tomas Hammar menar dock att myndigheternas påverkan generellt är svag och att invandrarforskarna inte ska ses som lydiga redskap i maktens tjänst (Hammar 1988:19, jfr Hamberg & Hammar 1983:12). Men det är faktiskt också möjligt att se det så att myndigheterna och forskarna på invandrarområdet hade vissa gemensamma tänkesätt och språkbruk att falla tillbaka på, varför någon direkt påverkan inte var nödvändig. Först senare fördes andra typer av språkbruk och tänkesätt in, tex genom Charles Westins socialpsykologiska studie Existens och identitet (1973) och Billy Ehns Sötebrödet, en etnologisk studie av jugoslaver i Dalsland (1974).

Under 1970- och 80-talen har antalet invandringsforskare ökat betydligt och de representerar allt fler ämnesdiscipliner. Det finns nu speciella forskningscentra eller forskargrupper vid samtliga större universitet i Sverige och den första professuren i invandringsforskning tillsattes 1989 vid Centrum för invandringsforskning vid Stockholms Universitet. Litteraturen om invandrare i Sverige är nu mycket stor. Antalet studier, deras omfattning och djup har ökat snabbt, dessutom har ett ganska stort antal mer populärt hållna böcker publicerats.²⁸ Det går inte att behandla all denna litteratur som en helhet. De olika typerna av böcker har sina speciella egenheter, men samtidigt är de i hög grad beroende av varann, vilket framgår inte minst av deras deras litteraturlistor. Genom att bygga på varandra och vara oupplösligt inflätade i varandra framstår de i all sin olikhet ändå som likartade. De använder sig av en rad gemensamma konventionella grepp på många nivåer: ämnesval, disposition, inriktning, språklig stil, illustrationer, retoriska former, stående uttryck. Vissa ord, begrepp, metaforer, fungerar

som nycklar till en hel retorisk arsenal och en bestämd förståelseform finns därmed inbyggd i texterna från början. I raden av speciella ord och begrepp är 'invandrare' utan tvekan det viktigaste, men det finns också andra, tex etnicitet, hemspråk, tvåspråkighet, halvspråkighet, kulturmöte.²⁹

Jag har här särskilt intresserat mig för texter med anknytning till etnologi, socialantropologi och sociologi. Bland dem är tre typer lätta att skilja ut. Det är monografier om en etnisk grupp, intervjuböcker och vad vi kan kalla "problemböckerna". Jag har försökt se dem som genrer, med sina speciella perspektiv, sin terminologi och form.³⁰ Genre är ett besvärligt begrepp, men här använder jag det i betydelsen "ett avgränsat område, inskränkande sig till vissa bestämda ämnen eller verktygsmedel eller visst framställningssätt eller präglad av en viss smak eller stil" (Svenska Akademiens ordbok). En genre innehåller konventionella grepp på många nivåer: ämnesval, disposition, inriktning, illustrationer. Vissa ord, begrepp, metaforer fungerar som nycklar till en hel retorisk arsenal och en författare är sällan kapabel att överblicka följderna av att använda det ena eller andra begreppet, att skriva på det ena eller andra sättet. Helheten kommer delvis att leva sitt eget liv och en bestämd förståelseform kommer därmed att vara inbyggd i texterna från början. Alla de texter som ingår i en genre är oupplösligt inflettade i varandra.

En dominerande färd i språkbruket om invandrare är hämtad från sociologin. Det är knappast en tillfällighet. Sociologin erbjöd självklara och väl utprovade modeller för vilka problem som var angelägna att studera, hur de kunde beskrivas, tolkas och åtgärdas. Det var inte svårt att passa in studiet av invandrare i någon av dessa modeller. Låt oss som exempel återvända till 222 Stockholmspojkar. Som jag påpekat tidigare använder författarna faktiskt beteckningen invandrare om en del av pojkarna. Men det är inte allt. De olika avsnitten handlar om "isolering", "socialt tomrum", "den traditionella bondefamiljen inflyttad i en stadsvåning", "Familjer som är annorlunda: immigranternas problem". Till och med "ökade risker för den andra generationen" behandlas. I dessa avsnitt (ss 299-304, 385-389) kan "invandrarna" till Stockholm utan svårighet ersättas av dem som senare kom från Anatolien, Peleponessos och Österbotten. Jonssons och Kälvestens vitt spridda studie (den bör ha stått på varje ansvarskännande socialarbetares tjänsterum i slutet av 1960-talet), är måhända en av de konkreta förebilderna till många senare invandrarstudier.

Forskningen om invandrare blev snabbt präglad av sociologins sätt att framställa abstrakta samhällsvarelser, involverade i en abstrakt socialitet, styrda och begränsade av sociala fakta (Asplund 1987:156f). Statsbyråkratins behov av kunskaper för att "sätta in lämpliga åtgärder" kom att tillfredsställas av en åtgärdsinriktad samhällsforskning

(Öberg 1981, Hamberg & Hammar 1983). Genom ett "socialteknologiskt kartläggande och beskrivande" (Peura 1988:16) och med statistik i en framträdande roll framställdes i denna typ av forskning invandrare i sin mest abstrakta version.³¹

Ett annat framträdande drag i många studier är socialt patos, medkännande, en iver att medverka till snabb samhällelig förändring. Kjell Öberg har i Invandringen och framtiden (1981) beskrivit klimatet för forskning om invandrare på slutet av 1960-talet, från sin position som chef för Arbetsgruppen för invandrarfrågor::

"Det var en tid präglad av 1968-års tendenser. Snart sagt varje student inom samhälls- och beteendevetenskaperna såg som sin första uppgift att förändra världen eller åtminstone samhället. Arbetsgruppen fick åtskilliga två- och trebetygsuppsatser som vittnade mer övertygande om författarnas intresse för samhällsförändringar än för vetenskapen. (...) I förlängningen av deras strävan kan man se något som sedan kom att präglade EIFO:s uppdrag, nämligen att den skall prioritera sådan forskning som har till "väsentligt syfte att ge vägledning för det fortsatta reformarbetet inom invandringspolitiken". Åtgärdsinriktad är en ofta använd term." (s 16f)

Det åtgärdsinriktade reformarbetet, det sociala engagemanget inneslöt många gånger de facto ett patroniserande av invandrarna. Det är paradoxalt hur enkelt ett klappande på huvudet kan bringas i överensstämmelse med en uttalad kulturell relativism och en starkt markerad anti-etnocentrism.

En genre som är särskilt fylld av samhällsengagemang är intervjuböckerna. I dem återges långa intervjuer med invandrare, antingen för att "försöka ge en bild av människorna, att ge er en möjlighet att lära känna och förstå dem" (Monica Adamson Återvändandet, Stockholm 1980); eller för att råda bot på "bristande förmågor och låga viljor att se och upptäcka de kvalitéer, rikedomar och hemligheter vi går och bär litet både till mans och kvinns" (Arne och Monika Järtelius Så blev mitt liv i Sverige, Stockholm 1978). Intervjuböckerna är avsedda att presentera "folkets röst" och denna röst ska tillåtas ljuda som den verkliga är. De tar avstamp mot den sociologiska diskursens abstrakta invandrar typer och vill istället ge oss en bild av invandrarna som levande och unika individer. "Deras liv och erfarenheter och situation delas av väldigt många, men här representerar de inga andra än sig själva och bör därför läsas utan alltför generaliserande sidoblickar" är ett exempel på hur denna attityd kan formuleras i Så blev mitt liv i Sverige. Inte desto mindre är texterna ändå regelmässigt nerklippta för att uppfylla redaktörens och utgivarens intentioner. Det får som konsekvens den paradoxala effekten att intervju personerna framstår som inget annat än just abstrakta och typiska exempel på unika individer.

Intervjuböckerna utgör en rätt speciell genre och det vore intressant att se närmare på hur och när den etableras. Att den har samband med "1968 års tendenser" är väl en rimlig hypotes. Också andra sociala kategorier i underläge har givits röst i intervjuböcker, t ex arbetare och kvinnor. Särskilt spännande vore att studera på vilket sätt genrens specifika form och uttrycksmedel påverkar bilden av objekten. Vilka drag har invandrarna fått gemensamma med arbetarna och kvinnorna?

En mycket vanlig kliché som kan återfinnas i många slags texter börjar: "Sverige var tidigare ett ovanligt homogent samhälle". "Sverige är ett mycket svenskt land. Bara för 30-40 år sedan var Sverige ett av Europas etniskt sett mest homogena länder", skriver Jonas Widgren, tidigare en av Invandrar-Sveriges mest inflytelserika personer, i sin bok om svensk invandrapolitik (1983). Samma sak uttrycks så här av etnologen Gunnar Alsmark i en artikel om kulturmöten: "På kort tid har Sverige förvandlats från att vara ett relativt homogent utvandrarnland till ett mångkulturellt invandrarnland" (Alsmark 1991:211, jfr också Hammar 1985:21, Schwarz 1971:11, Hannerz 1981:124). Det kan på faktiskt grund betvivlas att Sverige varit så homogent. En lång tradition av etnologisk forskning har ju påvisat en betydande regional och lokal kulturell variation, inte minst beroende på den invandring vi haft sedan mycket lång tid (se tex Ehn & Arnstberg 1980, Fataburen 1981, Svanberg och Runblom 1988 och antologin Sicken turk 1990). En annan lika vanlig kliché utgår från att Sverige tidigare varit ovanligt isolerat, och isoleringen brutits som konsekvens av invandringen. Också den svenska isoleringen kan på goda grunder betvivlas. Också här finns omfattande etnologisk forskning som visar att det inte finns något enkelt samband mellan Sveriges geografiska position i Europas periferi och svenskars möjligheter att upprätthålla sociala och kulturella relationer med folk i andra länder.

Det viktigaste här är emellertid inte om klichéerna är sanna eller inte. Det som gör dem till klichéer är att de tas över från text till text, okommenterade och oreflekterade. De utgör ett skrivtekniskt grepp och används till att etablera en viktig gräns, ett "före-efter" som kan användas att disponera materialet efter. Det gamla Sverige kontrasteras mot det nya och långt fler aspekter av samhällslivet än vad som rimligen har med invandrararnas att göra framstår som kvalitativt förändrade på grund av invandringen.

En annan kliché är vad vi skulle kunna kalla "det expressiva ackompanjemanget". I inledningar, på försättsblad, mellan kapitel, som epilog, finns dikter, sångverser eller emotionellt laddade citat från intervjuer med invandrare. I Cristoph Anderssons Om turkar (1986) citeras på försättsbladet en turkisk arbetsimmigrant: "Vi lever mittemellan. Vi är varken svenskar eller turkar." I förordet finns Nazim Hikmets "Kavalleriets sång" och boken avslutas med "Hemlängtan" av Özkan Mert samt recept

på turkisk mat. I en annan variant förs vi som inledning eller avslutning med till en musiktillställning, en danskväll, en fest, eller en mötesplats där något spännande händer. Språket är ofta beskrivande och personligt, på en helt annan abstraktionsnivå än den huvudtext som sedan följer. I huvudtexten ägnas sällan eller aldrig något ytterligare utrymme åt musik, dans eller fester.

Bilder och teckningar är också en del av detta ackompanjemang. Särskilt vanliga motiv är barn eller ungdomar av olika hudfärg som håller varandra i händerna; folkdräktsklädda musiker och folkdansare framför ett modernt höghus; "sydländska" gummor i hucklen och gubbar i skäggstubb och keps. Vilka budskap förmedlas egentligen genom dessa konventionella arrangemang, vari huvudtextens stämning är satt i en tonart och de ackompanjerande, dikterna, citaten och bilderna i en annan?

En speciell genre är monografierna som följer en invandrargrupp från hemlandet till Sverige. De är vanligen uppbyggda efter en tredelad storform. I en första del förs man med till hemlandet, där en social, kulturell och historisk bakgrund målas upp. Därefter behandlas emigrationens orsaker och förlopp. Sedan införs ett perspektivskifte och vi förs till det nya landet. Först beskrivs invandringen, hur många som kom och när, därefter invandrarnas sociala sammansättning och levnadsvillkor i allmänhet. Sist diskuteras hur det gått i det nya landet och eventuellt mynnar allt ut i frågor om framtiden.³² I uppslagsverket över Sveriges alla invandrargrupper, Det mångkulturella Sverige, har redaktörerna uttryckligen försökt få alla författare att disponera sina artiklar efter denna mall:

Artikelförfattarna (...) har ombetts behandla gruppens geografiska och sociala bakgrund, emigrationens orsaker och invandringens förlopp samt gruppens ekonomiska och sociala förhållanden i Sverige, organisationsväsen, kulturmönster, språkförhållanden samt massmediesituationen. Dessutom ville vi att författarna skulle inkludera något om bemärkta personer. Ett historiskt perspektiv skulle genomsyra artikeln (1988:10)

Den tredelade dispositionen är kanske både logisk och självklar. Inte desto mindre får den konsekvensen att invandrarnas liv framställs som bestående av två distinkta enheter, ett "där-då" och ett annat "här-nu". En rad vanliga rums- och ytmetaforer förstärker uppdelningen, tex "kulturellt avstånd" och "kulturkrock". Ofta beskrivs invandrare som klämda "mellan två världar" eller "mellan två kulturer", (som ger upphov till två identiteter och två språk eller oklar identitet och halva språk). "kulturellt avstånd", "kulturkrock". (jfr Naess 1988:41, Lithman 1984:41).³³ Det går att skönja en pågående förändring i språkbruket här: när man tidigare talade om "kulturkonfrontation" och "kulturkrockar", blev det senare vanligt med ett mer neutralt språkbruk, "kulturkontakt"

och uttrycket "mellan två kulturer". Senare ersattes såväl krockar som kontakt till stor del av "kulturmöten" och "mångkulturell" en förändring som inte minst etnologer bidragit till.

Avslutning.

Till sist några funderingar om hur man ska kunna förstå och förklara den snabba framväxten av Invandrar-Sverige. En möjlig hypotes är att invandrarna kom att överta en etablerad form och en social praxis som har med skapandet av "de andra" att göra. Det är ju faktiskt tydligt att invandrarna gestaltats med hjälp av redan utbildade genrer, som skapats i andra sammanhang och för andra ändamål. Möjligen har vi här en del av förklaringen till att Invandrar-Sverige uppstod och etablerades så påtagligt snabbt och smärtfritt. I så fall har vi att göra med utslag av en generell samhällslig kategoriseringsprocess.

Men det finns en viktig punkt som delvis motsäger detta och det är att alla kategoriseringar inte skär verkligheten efter samma mall. Två viktiga indelningsgrunder i de flesta samhällen är etnisk tillhörighet och klass. Antropologen Dan Aronson har i artikeln Ethnicity as a cultural system (1976) beskrivit klass och etnicitet som två i grunden olika och ojämförbara ideologier. Klassideologier förutsätter och frammanar värdegemenskaper som omfattar hela den sociopolitiska arenan. Rättvisa och jämlikhet är att alla, oavsett deras eventuella olikheter, behandlas som om de vore likar. Etniska ideologier lyfter istället fram värdenas relativitet och "säger att vi inte är överens om de avgörande värdena (eller målen) i systemet och att vi vill bli lämnade ifred att verka för våra egna mål, oavsett vad ni andra håller på med." Rättvisa och jämlikhet är att bli erkänd och behandlad just som olik.

Aronson exemplifierar sitt resonemang med utvecklingen bland svarta i USA på slutet av 1960-talet. Självuppfattningen bland färgade förändrades dramatiskt i och med att integrering inte längre framstod som ett självklart mål. Under parollen "Black is beautiful" började de nu i allt högre grad kämpa för egna värden och mål som inte nödvändigtvis delades av andra och detta ledde till stora förändringar i ekonomi, politik, utbildning etc. Det som kom att kallas "the new ethnicity" innebar en betydande omstrukturering av det amerikanska samhället efter etniska ideologier. Från många länder rapporteras om en "etnisk väckelse" under 1970-talet och det är möjligt att beskriva också utvecklingen i Sverige som en ideologisk förändring, där etnicitet kom att tävla med klass som grundläggande ideologi.

Det finns få tydliga konflikter i den offentliga debatten om invandrarna i Sverige, men en handlar om skolan. Inom Skolöverstyrelsen motsatte man sig länge "positiv särbehandling" av barn på etnisk grund, med hänvisning till barnens behov och rättigheter. Målet var en snabb assimilering för att undvika isolering och segregering i invandrarstämman. Uttalanden med liknande innebörd gjordes av socialdemokraternas kongress 1968, där man menade att "ett pluralistiskt samhälle inte bör eftersträvas. Invandrarna bör inte ses som minoritetsgrupper utan som intressegrupper." Kritiska granskare av skolpolitiken (t ex David Schwarz och Tove Skutnabb-Kangas) har sett detta som utslag av en utbredd negativ hållning gentemot invandrarna, att de ska berövas sina grundläggande rättigheter till eget språk och egen kultur och istället så snabbt som möjligt bli svenskar. Det är en möjlig tolkning.

Men det är också möjligt att se motståndet inom skolans värld som ett utslag av en klassideologi. Samma rättigheter skall tillkomma alla barn oavsett deras härkomst. Det är ett sätt att se på världen som har stark förankring inom arbetarrörelsen och som dominerade när Folkhemmet byggdes upp. Den etniska ideologin innebar ett angrepp på den förhärskande klassideologin på dess själva kärnpunkt, nämligen frågan om samhällelig rättvisa och jämlikhet, och det är inte underligt om det fanns de som inte ville acceptera en sådan radikal omtolkning av rättvise- och jämlikhetsidealerna som etnicitetsideologin förde fram.

Ett liknande exempel från senare tid är konflikten om ett samiskt daghem i Jokkmokk som radio och tidningar rapporterade om i april 1989. En grupp samiska föräldrar ville få till stånd ett samiskt daghem, där de anställda skulle vara samer, man skulle tala samiska och en stor del av aktiviteterna skulle kretsa kring samiska näringar och traditioner. Med hänvisning till grundläggande rättvise- och jämlikhetskrav krävde de att få bli behandlade som samer och att deras barn skulle få möjligheter att uppfostras som samer på ett kommunalt daghem. Kommunledningen i Jokkmokk motsatte sig detta och vägrade ge bidrag. Också de hänvisade i ett officiellt uttalande i radio till rättvisa och jämlikhet, som försvar för att inte vilja medverka till en särbehandling som skulle kunna leda till segregering och försämra barnens möjligheter att leva på lika villkor med andra i det svenska samhället.

Orsaken till det som kallas "den etniska väckelsen" i världen är också något att fundera kring. Fredrik Barth beskrev i sin inflytelserika bok *Ethnic groups and boundaries* (1969) etnicitet som gränsbevarande mekanismer, en typ av kontrastiva processer som ytterst går tillbaka på något djupt och grundläggande för mänskligt liv och den tanken har följts upp av många senare forskare. Om etnicitet är något elementärt så kan mycket

förklaras med hänvisning till generella etniska processer men dessa kan inte i sin tur förklaras, enär de är just elementära processer.

Ett annat vanligt sätt förklara hur etniska grupper kan uppstå och överleva är att med den engelske socialantropologen Abner Cohen (1974) se dem som en slags affärsföretag, där kulturella symboler manipuleras för att främja ekonomiska intressen. Men, som Tomas Gerholm påpekat i en översikt över begreppets utveckling, det som skiljer etniska grupper från andra typer av gemenskapsbildningar är att de utgör moraliska gemenskaper som binder sina medlemmar samman med många olika och därför starka band. Etnicitet är inte bara en gränsupprättande mekanism, ett medel, en anpassning eller en täckmantel för ekonomiska eller politiska intressen, utan framför allt ett mål som är sin egen belöning: "Etnisk identitet är något som man kämpar både för och med." (Gerholm 1977)

I liknande banor också den engelske sociologen Anthony P. Cohen, i boken The symbolic construction of community (1985). Cohen menar att en "community", en gemenskapsbildning, utgör en symbolisk konstruktion som på olika sätt avgränsar och för ihop gruppmedlemmarna. Såväl gränserna som det som innehållet är symboliska konstruktioner och det viktiga med dem är att de inte bara står för eller representerar något, utan att de ger användarna kapacitet att fylla dem med mening. Symboler ger oss kapacitet att både uttrycka och göra mening och därför kan samma symboler användas av många olika människor utan att man fördenskull behöver förutsätta att de menar det samma med dem. När två kristna säger till varandra "Jag tror på Gud!", när de besöker en gudstjänst och tar nattvarden, behöver det inte betyda att de därmed delar trosuppfattning. Tro, Gud och nattvarden kan betyda helt olika saker för dem, men de kan ändå få starka upplevelser av likhet och gemenskap och de behöver kanske aldrig konfronteras med frågan om de verkligen har något mer än dessa upplevelser gemensamma.

Cohens resonemang bygger på en boskillnad mellan struktur och mening. Ju mer en grupp gemenskap pressas att modifiera sina gamla strukturella gränser i enlighet med andras, ju mer är det troligt att de förstärker de symboliska gränserna genom att införa ny mening. Det är just vad som hänt under de senaste 30 åren menar Cohen, när den ekonomiska utvecklingens logik attackerat många små etniska gruppers själva existensmöjligheter. Istället för att upplösas och gå under har grupperna förstärkt de symboliska gränserna mot omvärlden, genom att utnyttja olika slags ritualer och ceremonier, rekonstruera och omtolka gamla traditioner, ta upp inflytanden utifrån och göra dem till sina egna genom att omforma och tämja dem, samt, inte minst, genom att hänvisa till en ursprunglig gemenskap, en etnisk identitet.

Symboler är multivalenta menar Cohen, och det är just denna multivalens som gör det möjligt att bygga symboliska gemenskaper. Hans resonemang öppnar en väg till vidare förståelse för hur folk under pressade yttre villkor ändå förmår upprätthålla en gruppidentitet. Men det finns en avgörande svårighet också med detta sätt att resonera och det är att analysen bygger på särskiljandet av struktur och mening, en variant av en vanlig bodelning mellan form och innehåll. Problemet är att varje känsla tanke eller idé som människor vill uttrycka måste ges en gestalt som kan hållas fram för andra att tolka. Men gestalter och former kan inte uppfinnas eller hanteras fritt, utan förs ihop till symboliska system och tilldelas mening inom detta system. För att bli förstådd, tvingas man utnyttja uttryck, gestalter, former och medier som redan många gånger använts i kommunikation och som därför redan är fyllda av lager på lager av betydelser. Det som skulle kommuniceras påverkas av alla dessa lagrade betydelser på ett sätt som ingen har makt eller möjlighet att kontrollera eller förutse. Resultatet, den kommunicerade gestalten eller uttrycket, bildar ett oupplösligt mångtydigt helt av egna och andras lagrade meningar. Helheten lever sitt eget liv och vrider sig oupphörligen ur händerna på sina användare. De meningar och betydelser de ville införa fördunklas av de som redan fanns där. Form och innehåll, eller i Cohens terminologi struktur och mening, är analytiska aspekter på en dialektisk process, men resultatet av denna process utgör något kvalitativt nytt som inte självklart kan föras tillbaka på dessa aspekter (jfr Österberg 1971).

Problemet är alltså, enkelt uttryckt, att etnicitet aldrig kan iakttas i "ren" form. Etniciteten måste alltid uttryckas och varje sådant uttryck är samtidigt uttryck för en mängd andra processer. Det vi nu har en benägenhet att beskriva som resultat av etniska processer är alltid möjliga att förstå också på helt andra sätt. Det vi kallar etnicitet är en aspekt av en komplex helhet, ett av flera möjliga system för kategorisering. Genom att studera språkbruk om invandrare och jämföra med andra liknande begrepps framväxt kan man skönja en viktig förändring i det svenska samhället de senaste årtiondena, en förändring som inneburit att etnicitet fått allt större mening och relevans. Samtidigt har också stil blivit allt viktigare som instrument för att markera grupptillhörigheter av olika slag. Som jag redan påpekat skär inte alla system för kategorisering verkligheten efter samma mall. Vissa system bygger kategoriseringen på yttre "objektiva" drag som kön, ålder eller ras som är svåra att manipulera och förändra. Andra, som tex klass och etnicitet, lyfter fram och betonar skillnader också i beteenden eller inre egenskaper. Man kan uttrycka det så att medan klassideologer betonar idéer om likhet och underkommunicerar de uttryck för skillnader som ändå alltid finns, så är det i etniska ideologier just skillnaderna som betonas, medan de likheter som ändå alltid finns underkommuniceras. Därför kan man förvänta att med ökad betoning på etnicitet följer

ökad uppmärksamhet på de medel, former, gestalter med vilka etniska skillnader kan uttryckas. Detta innebär i sin tur att utgångspunkten för forskningen om etnicitet måste vara just dessa uttryck, former, gestalter, allt det som gör etnicitet verkligt, gripbart och meningsfullt för människor i vardaglig praxis.

¹ Artikeln har i en kortare version publicerats i *Invandrare och Minoriteter* nr 1 1989, ss 23-29

² Se Krader, Lawrence (ed.) 1972.

³ Samma innebörd av ordet emigrant finns för övrigt på flera andra språk, möjligen är det ett språkbruk som går tillbaka på de adelsmän som lämnade Frankrike under franska revolutionen.

⁴ Se tex Ehn & Klein 1989, Clifford & Marcus 1986, Marcus & Cushman 1982.

⁵ Det första och länge det mest inflytelserika svenska folkdanslaget bildades bland studenter i Uppsala 1880 och det fick namnet Philochoros. En av Philochoros många avläggare, som i sin tur skulle bli förebild för ett stort antal folkdanslag över hela Sverige var Svenska folkdansens vänner, instiftad 1893 på Skansen i Stockholm av bl.a. Artur Hazelius (Bohman 1979:41)

⁶ I diskursen kring invandrare finns många begrepp som är hämtade från familjen. JMF är det Sollors?

⁷ Se tex Ehn & Arnstberg 1980, Sicken turk 1990, Fataburen 1981, Svanberg & Runblom 1988, Svanberg och Tydén 1992

⁸ Litteraturen på området är omfattande. Se tex Cochiara 1954, Burke 1983, Rehnberg 1976.

⁹ Ett exempel är *Description de L'Egypte*, ett mastodontverk i 25 volymer, ägnade åt beskrivningen av Egypten ur alla tänkbara aspekter. Geografi, historia, vardagsliv, musik, allt fick sina särskilda kapitler. Verket kom ut i Frankrike 1809, 11 år efter Napoleons invasion av Egypten (Krader 1980:276)

¹⁰ För att närmare undersöka hur Invandrar-Sverige växt fram har jag besökt invandrarföreningars tillställningar och möten, läst utredningar, forskningsrapporter, populärlitteratur och intervjuat personer som haft en framträdande roll i skapandet av invandrarna. Det finns redan ett embryo till historieskrivning i en del litteratur som de inblandade själva producerat tex i Hamberg & Hammar 1981, 1983 samt i temanumret om invandrarforskning i *Invandrare & Minoriteter* nr 4-5/88.

¹¹ Uttrycket migrationism (migrancy) kommer från den engelske socialantropologen Philip Meyers studier av urbaniseringen bland Xhosa-folket i Sydafrika. Uttrycket "tillfällighetens permanens" kommer från den kroatiska migrationsforskaren Ivo Baucic. Se Schierup & Åhlund 1987.

¹² I litteraturen om invandrare och i vardagsspråket är uttrycket "invandrargrupp" mycket vanligt. Man kan dock ha nytta av att skilja mellan grupp och kategori och låta grupp stå för ett kollektiv av individer som interagerar med varandra och som därför får sociala relationer till varandra. Grupper måste alltså avgränsas empiriskt, genom studier av social interaktion, medan kategorier kan avgränsas efter en godtyckligt valt kriterium. Invandrare är i denna mening inte en grupp, inte ens om de kommer från samma land, utan en social kategori. Under vissa omständigheter kan 'invandrare' emellertid omvandlas till en gruppbeteckning. Ett exempel är när det bland barn till invandrare uppstår en generaliserad invandraridentitet:

som ett resultat av utstötnings- och etiketteringsfenomen, där de svenska ungdomarna kollektivt reser front mot kollektivet av andragenerationens ungdomar. Invandrarungdomar, oavsett etniskt ursprung, finner sig i sin utstötning och sitt avståndstagande från svenskarna och svenskheten ha mera gemensamt med varandra än med svenskarna (Lithman 1981:203f).

I en sådan situation är kategorin invandrare den klass av medborgare ur vilken potentiella medlemmar till gruppen invandrare kan rekryteras.

¹³ I de flesta europeiska länder kan tillfälliga gäster stanna mellan tre och sex månader utan speciella tillstånd.

¹⁴ Jfr definitionen av 'immigrant' i Hammar 1985:12

¹⁵ De fem vanligaste kategorierna i svensk befolkningsstatistik är utrikes medborgare, utrikes födda, naturaliserade, andra generationens invandrare och personer med utländsk bakgrund. Jfr Öhlund 1984:13.

¹⁶ Nordiska medborgare särbehandlas i svensk utlänningslagstiftning sedan överenskommelsen från 1954 om en fri nordisk arbetsmarknad. Sedan 1967 måste alla utlännings utom nordbor ha arbetstillstånd före inresan i Sverige)

¹⁷ Just detta förhållande har fått flera marxistiskt orienterade forskare att hävda att etnicitet i grund och botten är ett arbetarklassfenomen. Jfr tex Yancey, Ericson och Juliani 1976. Ett begrepp som avser att återspegla denna systematiska koppling mellan etnicitet och klass är "eth-class".

¹⁸ På motsvarande sätt är enligt Ulf Hannerz 'immigrants' i England en beteckning främst för icke-vita utomeuropeiska inflyttade (Hannerz 1981:129).

- ¹⁹ David Schwarz var initiativtagare till flera stora tidningsdebatter om invandring, minoriteter och assimilering. 1966 redigerade han volymen Svenska minoriteter, 1971 kom hans studie Svensk invandring och minoritetspolitik 1945-68 och samma år antologin Identitet och minoritet. Han startade senare och är fortfarande redaktör för tidskriften Invandrare och Minoriteter.
- ²⁰ Artiklarna finns förtecknade i Schwarz: Svensk invandring- och minoritetspolitik 1945-68. Stockholm 1971
- ²¹ Förmodligen hade Arbetsgruppen för invandrarfrågor ett särskilt stort inflytande på språkbruket under dessa år. Där återfanns bl.a Kjell Öberg, Inga Gottfarb, och Arne Redemo. Andra som tidigt skrev om invandrare var Harald Swedner, Tomas Hammar och Arne Trankell..
- ²² Kollektiv överföring av arbetskraft förekom på 1960-talet men upphörde 1971 (SOU 1982:49, s 27)
- ²³ Ett argument mot 'invandrare', som sedan dess ständigt återkommit, var också att det egentligen endast bör användas om dem som är födda utomlands och själva flyttat till Sverige. En besvärande konsekvens av att använda ordet också om barn till invandrare är ju att det inte spelar någon roll om de är födda och uppväxta i Sverige och har svenskt medborgarskap. I praktiken kommer de inte att kunna bli kvitt invandrarstämpeln. Först barnen till dessa "andra generationens invandrare" kan registreras som svenskar (om båda föräldrar fötts i Sverige och har svenskt medborgarskap).
- ²⁴ En sådan dubbel betydelse vidhäftar också andra centrala begrepp. Det vanliga uttrycket 'invandrarernas kultur' kan syfta på ett kollektivs gemensamma symboler, värden och regler, men lika gärna också på en mängd individer som var och en "har sin kultur". I det senare fallet är 'invandrare' närmast en individuell egenskap. En sådan psykologisering av begrepp är ett framträdande drag i det moderna Västeuropa och USA. I boken Bläckfisken har en forskargrupp vid Institutet för folklivsforskning i Stockholm granskat de psykologiserande tolkningsmodellernas utbredning i svenska samhället (Arnstberg m fl 1987)
- ²⁵ Uttrycket 'etnicitet' ('ethnicity') har belagts i text tidigast i en artikel av David Riesman, publicerad 1953 (Glazer & Moynihan 1974)
- ²⁶ Det finns också ett nära samband med framväxten av det moderna kulturbegreppet. Precis som 'etnicitet' har det passerat flera stadier på vägen från betoning av beteende och materiella artefakter till ett psykologiskt och kognitivt perspektiv.
- ²⁷ Det fanns dock enstaka forskningsinsatser redan tidigare., bl a av Arne Trankell, Harald Swedner och Tomas Hammar. Men någon mer sammanhängande forskning kom inte igång förrän i början av 70-talet.
- ²⁸ Bibliografier över svensk invandrarforskning finns förtecknade i Invandrare och minoriteter nr 4-5 1988:64. Samma nummer innehåller granskning och diskussion av denna forskning, fr a artiklarna av Runblom, Hammar, Skutnabb-Kangas och Peura. En översikt och karaktäristisk av perioden 1975-1983 finns i Hamberg och Hammar 1983.
- ²⁹ 'Hemspråk' blev allmänt med hemspråksreformen vid mitten av 1970-talet, men förekom också tidigare (tex i Reinans 1966:35) I skolans värld har hemspråk blivit en slags restkategori bredvid 'modersmålet' (svenska) och 'främmande språk' (fr. a. engelska, tyska, franska). 'Halvspråkighet' myntades av Nils Erik Hansegård i slutet av 1950-talet eller i början av 1960-talet och fick allmännare spridning med hans bok Tvåspråkighet eller halvspråkighet, publicerad 1968. Termen användes först om tornedalsfinnerna och avsåg närmast att vara en motsvarighet till tyskans "sprachliche Heimatslosigkeit", språklig hemlöshet (Hansegård 1988:14f).
- ³⁰ Ett perspektiv som en grupp forskare vid Institutet för folklivsforskning utvecklat närmare i boken Etnologiska beskrivningar. (Ehn & Klein 1989)
- ³¹ Se t ex de sex rapporterna i serien "Invandrare i Stockholms län". utgivna av regionplanekontoret vid Stockholms Läns Landsting 1985)
- ³² En sådan uppbyggnad har t ex Billy Ehns Sötebrödet (1975), Ulf Björklunds North to another country (1981) och Kjell Magnussons Jugoslaver i Sverige (1986), dessutom Andersson 1986, Beach & Ragvald 1982, Schireup & Åhlund 1986. Exempelen kunde mångfaldigas.
- ³³ En konsekvens är att en stor och viktig del av invandrarforskningen har blivit "problemforskning", "bristforskning" eller "eländighetsforskning".

Refererad litteratur:

- Adamson, Monica 1980: Återvändandet. Stockholm: Prisma.
- Alsmark, Gunnar, 1991: Ta seden dit man kommer. Invandrare i mötet med svensk kultur. I: Svenska vanor och ovanor. Jonas Frykman & Orvar Löfgren (red) Stockholm: Natur och kultur.
- Andersson, Christoph 1986: Om turkar. Statens Invandrarverk, Norrköping.
- Arnstberg, Karl-Olov, 1984: Analytiska aspekter på kulturbegreppet. I: Är lagom bäst. Om kulturmöten i Sverige. Statens Invandrarverk, Norrköping.

- Arnstberg, Björklund, Bohman, Conradsson, Gerholm, Lindvall, Richette 1987: Bläckfisken. Om tillvarons tolking, sunt förnuft och psykologins utbredning. Stockholm. Carlssons.
- Aronson, Dan R. 1976: *Ethnicity as a Cultural System.: An Introductory Essay.* In: Frances Henry (ed.) Ethnicity in the Americas. The Hague, Paris.
- Asplund, Johan 1987; Det sociala livets elementära former. Göteborg: Korpen
- Bacal, Azril 1988: Etnicitet och nationalism. Invandrare & minoriteter, nr 6:10-13.
- Barth, Fredrik 1969: Introduction. I: Ethnic groups and boundaries. Fredrik Barth (ed.) Bergen-Oslo: Universitetsforlaget.
- Beach, Hugh & Lars Ragvald 1982: A new wave on a Northern shore. The indochinese refugees in Sweden. Statens Invandrarverk, Arbetsmarknadsstyrelsen.
- Björklund, Ulf 1981: North to another country. The formation of a suryoyo community in Sweden. Stockholm studies in Social Anthropology nr 9. Department of Social Anthropology, University of Stockholm.
- Bohman, Stefan 1985: Arbetarkultur och kultiverade arbetare. Stockholm.
- Bohman, Stefan 1979: Folkmusiken på Skansen. Fataburen. Ss 35-68
- Burke, Peter 1983: Folklig kultur i Europa 1500-1800. Stockholm.
- Clifford, James & George Marcus 1986: Writing culture. The poetics and politics of ethnography. University of California Press, Berkeley, Los Angeles and London.
- Cocchiara, Guiseppe 1954: Storia del folkore in Europa. Turin.
- Cohen, Anthony, P. 1985: The symbolic construction of community. London and New York: Tavistock publ.
- Cohen, Abner 1974: Introduction: The lesson of Ethnicity. I: Abner Cohen (red.) Urban ethnicity. London: Tavistock..
- Ehn, Billy & Barbro Klein (red.) 1989: Etnologiska beskrivningar. Stockholm: Carlssons.
- Ehn, Billy 1975: Sötebrödet. En etnologisk skildring av jugoslaver i ett dalsländskt pappersbrukssamhälle. Tidens förlag. Stockholm.
- Ehn, Billy & Karl-Olov Arnstberg 1980: Det osynliga arvet. Sexton invandrare om sin bakgrund. Stockholm: Författarförlaget.
- Elias, Norbert 1978: The civilizing process. New York.
- Elias, N., 1982 (1939): Power and civility. The civilizing process, vol 2. Pantheon books, New York.
- Fataburen 1981. Nordiska muséets och Skansens årsbok.
- Frykman, Jonas & Orvar Löfgren 1979: Den kultiverade människan Lund.
- Gerholm, Tomas 1982: "Nej till etnicitet!" SIDA Rapport, s 5-9.
- Glazer, N, & Moynihan, D.P. 1975 (eds.) Ethnicity: Theory and experience. Harvard university press, Cambridge, Mass.
- Hamberg, Eva & Tomas Hammar 1983: Invandringsforskning i Sverige. En EIFO-rapport om forskningens utveckling och organisation under perioden 1975-1983. Eifo Rapport nr 23. Stockholm
- Hammar, Tomas & Sven Alur Reinans 1985: Sopemi report on immigration to Sweden in 1984 and 1985. Centrum för invandringsforskning. Rapport no 3. Stockholms Universitet.
- Hammar, Tomas 1985: European immigration policy. A comparative study. Edited by Tomas Hammar. Cambridge: Cambridge University Press ss 1-13.
- Hammar, Tomas 1966: Invandringen och den svenska utlänningspolitiken. I: David Schwarz (red.) Svenska minoriteter. Stockholm: Aldus, Bonniers. ss 9-34

- Hammar, Tomas 1988: Kunskapens makt eller vem är det som styr? Invandrare & minoriteter, 4-5:19-23
- Hamberg, Eva M. & Hammar, Tomas (red.) 1981: Invandringen och framtiden. Stockholm: Publica
- Hannerz, Ulf 1981: Sverige som invandrarsamhälle. Några antropologiska frågeställningar. I: Eva Hamberg & Tomas Hammar (red.) Invandringen och framtiden. Stockholm
- Hansegård, Nils-Erik 1988: Halvspråkigheten gäller alltjämt. Invandrare & minoriteter, nr 6: 14-16
- Invandrare & Minoriteter, nr 4-5, 1988.
- Invandringsspolitiken. Bakgrund. Delbetänkande av invandrarpolitiska kommittén. SOU 1982:49. Stockholm 1982.
- Invandrar & minoritetspolitiken. Slutbetänkande av Invandrarpolitiska kommittén. SOU 1984:58
- Invandringen SOU 1967:18
- Jonsson, Gustav & Anna-Lisa Kälvesten 1964: 222 Stockholmspojkar. En socialpsykiatrisk undersökning av pojkar i skolåldern. Stockholm.
- Järtelius Arne & Monica Järtelius 1978: Så blev mitt liv i Sverige. Stockholm: Liber
- Klintberg, Bengt af, 1988: Etnocentriska sägner. I: Åke Daun & Billy Ehn (red) Blandsverige. Kulturskillnader och kulturmöten. Stockholm: Carlssons.ss 171-181
- Klintberg, Bengt af, 1990: Råttan i pizzen. Folksägner i vår tid. Stockholm: Pan Norstedts.
- Krader, Barbara 1980: Ethnomusicology. The New Groves dictionary of music and musicians.
- Krader, Lawrence (ed.) 1972: The ethnological notebook of Karl Marx. N.V. Assen Van Gorcum and Comp.
- Lihtman, Yngve Georg 1981: Andra generationen och ett flerkulturellt Sverige. I: Eva Hamberg & Tomas Hammar (eds.) Invandringen & framtiden. Stockholm.
- Lindqvist, Mats 1991: Disponent Bergs visioner. I: Svenska vanor och ovanor. Jonas Frykman & Orvar Löfgren (red) Stockholm: Natur och kultur. ss 242-265
- Lithman, Yngve 1984: Större variation än likheter. Invandrare och minoriteter, no 5-6: 40-42.
- Magnusson, Kjell 1986: Jugoslaver i Sverige. Invandrare och identitet i ett kultursociologiskt perspektiv. Akademisk avhandling. Sociologiska institutionen Uppsala Universitet.
- Marcus, George & Dick Cushman 1982. Ethnographies as texts. Annual review of Anthropology 11:25-69.
- Naess, Ragnar 1988: På hvis premisser? Invandrare och minoriteter. nr 4-5, 1988: 40-41
- Peura, Markku 1988: I maktens tjänst. Invandrare och minoriteter. 4-5, 1988: 16-18.
- Rehnberg, Mats 1976: Folk. Kalejdoskopiska anteckningar om ett ord. Stockholm.
- Reinans, Sven Alur 1971: Invandrarna i den svenska befolkningen. I: Identitet och minoritet. (Red.) David Schwarz. ss 41-58.
- Reinans, Sven 1981: Om den andra generationen. I: Invandringen och framtiden. Tomas Hammar & Eva Hamberg (red) Stockholm: Publica, Liber förlag. ss 51-70.
- Reinans, Sven Alur 1966: Minoriteter i statistisk belysning. I: David Schwarz (red.) Svenska minoriteter. Stockholm: Aldus, Bonniers. ss 35-55
- Ronström, Owe, 1988: Hanibal Dundovic och traditionen. Gaida sept 1988
- Ronström, Owe 1990d: Displaying diversity on stage. The role of folk music and dance in Blandsverige. I: Ehn et al. The organization of diversity in Sweden. Working

-
- papers of the "Blandsverige" project. Stockholm: Swedish immigration Institute and Museum. Invandrarminnesarkivet serie A:2.
- Ronström, Owe 1991: Att gestalta ett ursprung. Dans, musik och etnisk identitet bland jugoslaviska flickor i Jordbro. I: Sjögren (red.) Ungdom och tradition. En etnologisk syn på mångkulturell uppväxt. s 51-66. Botkyrka: Invandrarminnesarkivet.
- Ronström, Owe 1992: Att gestalta ett ursprung. En musiketnologisk studie av dansande och musicerande bland jugoslaver i Stockholm, Stockholm: Institutet för folklivsforskning.
- Schierup, Carl-Ulrik & Aleksandra Ålund 1987: Will they still be dancing? Integration and ethnic transformation among Yugoslav immigrants in Scandinavia. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Schwarz, David 1966 (red.): Svenska minoriteter. En handbok som kartlägger invandringspolitiken och befolkningsminoriteternas ställning inom det svenska samhället. Stockholm: Aldus/Bonniers. 1966.
- Schwarz, David (red) 1971: Identitet och minoritet. Stockholm
- Schwarz, David 1971: Svensk invandrar- och minoritetspolitik 1945-68. Stockholm: Prisma.
- Sicken turk. Om invandrarnas svenska historia. Riksförbundet för hembygdsvård 1990
- Svanberg Ingvar & Harald Runblom (red) 1988: Det mångkulturella Sverige. En handbok om etniska grupper och minoriteter. Stockholm: Gidlunds
- Svanberg och Tydén 1992: Tusen år av invandring. Gidlunds
- Svenskt biografiskt lexikon. Stockholm 1985-1987.
- Velure, Magne 1988: "Djävla utlänning!" I: Åke Daun & Billy Ehn (red) Blandsverige. Kulturskillnader och kulturmöten. Stockholm: Carlssons. ss 182-205
- Westin, Charles 1973: Existens och identitet. Göteborg: Korpen
- Widgren, Jonas 1980: Svensk invandrarpolitik. En faktabok. Lund: Liber.
- Yancey, W., Ericson, E. & Juliani, R., 1976: Emergent ethnicity: A review and reformulation. American sociological review, Vol 41: 391-403.
- Öberg, Kjell 1981: Invandrarpolitik och invandrarforskning. I: Eva Hamberg & Tomas Hammar (red.) Invandringen och framtiden. Stockholm. ss 13-24
- Österberg, Dag 1971: Metasociologisk essä. Stockholm: Prisma